

Критерії діагностики рівня професійної мобільності у викладачів вищої школи

У статті розкрито критерії діагностики професійної мобільності у викладача вищої школи. Експериментально виявлено, що ними є: педагогічні компетенції й компетентність; предметні компетенції й компетентність; світоглядні установки й цінності, особистісні ціннісні орієнтації та потреби; професійно важливі якості особистості викладача вищої школи; наявність технологічної складової; педагогічна рефлексія.

Ключові слова: професійна мобільність викладача, викладач вищої школи.

В статье раскрыты критерии диагностики профессиональной мобильности у преподавателя высшей школы. Экспериментально выявлено, что ими являются: педагогические компетенции и компетентность; предметные компетенции и компетентность; мировоззренческие установки и ценности, личностные ценностные ориентации и потребности; профессионально важные качества личности преподавателя высшей школы; наличие технологической составляющей; педагогическая рефлексия.

Ключевые слова: профессиональная мобильность преподавателя, преподаватель высшей школы.

Для ефективної реалізації численних професійних функцій та освітніх цілей з орієнтацією на перспективу (передусім, підготовка фахівців, які могли б самостійно знаходити шляхи самореалізації й самовдосконалення, безболісно проходити періоди професійних криз, не піддавалися маргіналізації свідомості, задовольняли потреби сучасного ринку праці тощо) викладач вищої школи має бути професійно мобільним.

У ході дослідження було з'ясовано, що погляди науковців на проблему професійної мобільності викладача вищої школи причому різноманітні, простежується певна невизначеність щодо критеріїв, за якими варто визначати рівень розвитку професійної мобільності у викладача вищої школи. Проаналізувавши з точки зору теоретичних і практичних здобутків та обмежень кожен науковий напрямок, ми дійшли висновку, що визначення рівнів розвитку професійної мобільності у викладачів вищої школи необхідно здійснювати за певними критеріями. До цих критеріїв нами були віднесені такі:

1) педагогічні компетенції й компетентність. Цей критерій діагностувався за показниками:

– наявність диплому про педагогічну освіту;

– уміння самостійно відбирати зміст, технології й методи навчання з урахуванням їхньої орієнтації на нові освітні цілі. Параметрами даного показника були: а) варіативність змісту навчання (наскільки викладач вищої школи враховує рівень розумової активності студентів. Саме від цього аспекту в подальшому залежатиме обрання методу навчання (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемно-інформаційний, частково-пошуковий, дослідницький); б) арсенал організаційних форм проведення занять (лекція; семінар; лабораторна робота; самостійна робота; бесіда; диспут; моделювання, конструювання й захист творчих проектів; тематичні ділові ігри; конференція; прес-конференція; науково-дослідницька робота; «мозковий штурм»; метод кейсу; колоквиум; тестування; діагностичний «зріз»; залік; іспит тощо). Викладач вищої школи, проводячи заняття за організаційно різними формами, навчає студентів знаходити нестандартні рішення, проявляти креативність, формує метапрофесійні якості майбутнього фахівця, пізнавально-спонукальні мотиви до навчальної діяльності, отримує можливість для імітації ситуацій виробничої діяльності в обраній галузі, а також має можливість здійснити контроль та оцінку знань, навичок і вмінь, визначених метою і завданнями, поставленими на кожному з етапів навчання); в) ступінь реалізації педагогічних технологій (загальнопедагогічна, предметна, локальна). Кожен із означених видів має свої підвиди. Із цього приводу Г.К. Селевко зазначає, що педагогічна технологія, як змістове узагальнення педагогічного процесу, може бути представлена трьома аспектами [1]:

1) науковим – педагогічна технологія як частина педагогічної науки, вивчає й розробляє цілі, зміст і методи навчання й проектує педагогічні процеси;

2) процесуально-описовим – опис (алгоритм) процесу, сукупність цілей, змісту, методів і засобів для досягнення запланованих результатів навчання;

3) процесуально-дієвим – здійснення технологічного (педагогічного) процесу, функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних педагогічних засобів.

Загальнопедагогічна, або як ще її називають загальнодидактична технологія, характеризує цілісний освітній процес у цьому регіоні, навчальному закладі, на певному ступені навчання.

Ця педагогічна технологія синонімічна педагогічній системі: вона містить сукупність цілей, змісту, засобів і методів навчання, алгоритм діяльності суб'єктів і об'єктів процесу.

Конструкт, приватно-предметна педагогічна технологія» використовується у значенні «власна методика», тобто як сукупність методів і засобів для реалізації певного змісту навчання й виховання в межах одного предмета, групи, викладача (методика викладання предметів, методика компенсованого навчання, методика роботи викладача).

І, нарешті, локальна технологія – це технологія окремих частин навчально-виховного процесу, вирішення часткових дидактичних і виховних завдань (технологія проектування модуля навчальної дисципліни; технологія окремих видів діяльності; технологія формування понять; технологія заняття; технологія засвоєння нових знань; технологія повторення й контролю матеріалу; особистісно орієнтовані технології; технологія проектування самостійної роботи студента; технології підготовки відеолекції; технології, орієнтовані на формування ефективної професійної ролі викладача; технології розвитку навичок самопрезентації викладача; техніки використання мовних і немовних засобів у професійному педагогічному спілкуванні тощо).

Виходячи з наведеного, сутність особистісно орієнтованої технології полягає в тому, що вона не формує особистість із заданими властивостями, а створює умови для повноцінного прояву і, відповідно, розвитку особистісних функцій суб'єктів освітнього процесу. Відтак, особистісно орієнтована технологія забезпечує взаємозв'язок теоретичної та практичної сторін професійної освіти, а також спрямована на допомогу студентові в його становленні як суб'єкта предметно-перетворюючої діяльності.

Призначення технологій, орієнтованих на формування ефективної професійної ролі викладача, полягає в наступному. Вони знайомлять викладача із: прийомами та способами підвищення ефективності лекторської діяльності та мовної ефективності лектора; основними прийомами і засобами ведення діалогу з аудиторією; прийомами конструктивної поведінки в емоційно-напружених і конфліктних ситуаціях взаємодії зі студентами; прийомами самодіагностики рівня розвитку професійної майстерності.

Сутність технології розвитку навичок самопрезентації викладача передбачає реалізацію: прийомів і засобів ефективної самопрезентації; способів формування авторитету викладача вищої школи і способів організації «зворотнього зв'язку» з метою

встановлення ефективності педагогічного впливу; механізмів саморегуляції в педагогічній діяльності.

Квінтесенцією техніки використання мовних і немовних засобів у професійному педагогічному спілкуванні є вербальні та невербальні засоби спілкування; культура та техніка мови викладача; способи комунікативного впливу викладача й типи взаємин зі студентами.

Отже, завдяки сукупності способів (методів, прийомів, операцій) педагогічної взаємодії створюються умови для розвитку учасників педагогічного процесу й передбачення певного результату цього розвитку.

Однак, варто звернути увагу на те, що конструкти «приватно-предметна педагогічна технологія» й «локальна технологія» майже повністю перекриваються поняттям «методика навчання». Утім, ці поняття не тотожні й не синонімічні, а відрізняються одне від одного наступним.

У технологіях більш представлені процесуальний, кількісний і розрахунковий компоненти, а в методиках – цільовий, змістовий, якісний та варіативно-орієнтовний компоненти. Технологія, на відміну від методик, відтворює процес, який має привести до стійких результатів, і в неї відсутні більшість «якщо» (якщо талановитий викладач, якщо здібні студенти, якщо нескладна тема тощо). У випадку змішування технологій і методик можна спостерігати, як ті або інші технології входять до складу методик навчання (наприклад, метод Шаталова, колективний спосіб навчання, система Палтишева, Вальдорфська педагогіка тощо). Це стає можливим через науково некоректне застосування термінів;

г) рівень педагогічної компетенції (високий, середній, низький). Діагностування цього параметра відбувалося за такими складовими: ступінь володіння навичками планування занять; уміння доносити матеріал до студентів, обирати правильно темп заняття і засоби інформаційної підтримки; міра знань основ психології; уміння формувати матеріал цікаво та його структурувати; ступінь володіння проектним менеджментом; знання й ступінь володіння педагогічними технологіями; уміння активізувати навчально-пізнавальну діяльність студентів; ступінь володіння різними формами, методами й прийомами педагогічної діяльності з урахуванням своїх педагогічних здібностей, специфіки дисципліни, що читається, її місця й ролі в загальній програмі підготовки фахівців, взаємозв'язку з іншими навчальними дисциплінами й майбутньою професійною діяльністю студентів,

а також контингенту студентів; уміння здійснювати керівництво курсовими і дипломними проектами, організувати виробничі практики й самостійну роботу студентів; міра володіння навичками розробки і ведення нормативно-технічної документації; ступінь володіння технологіями публічних виступів на конференціях, симпозіумах, конгресах; міра володіння навичками публікації матеріалів наукової роботи;

2) предметні компетенції й компетентність (рівень професійних знань і вмінь у предметній галузі). Цей критерій діагностувався за показниками:

- відповідність шифру спеціалізації, кваліфікації за дипломом навчальних дисциплін, що читає викладач;
- рівень професійної компетентності. Параметри, за якими визначався даний показник, були такі: ступінь професійної компетенції (міра знань предмета й останніх світових досягнень із дисципліни, що викладається; уміння адекватно оцінювати власні професійні можливості, орієнтуватися в нормах і етиці трудових взаємин);
- розуміння цілей і завдань діяльності (здатність швидко й гнучко застосовувати свої знання і досвід для вирішення практичних завдань; здатність формулювати поточні та кінцеві професійні цілі і завдання);
- займана посада, наявність наукового ступеня, вченого звання та професійних відзнак («Відмінник освіти», «Заслужений діяч науки і техніки», «Нобелівський лауреат» тощо);

3) світоглядні установки й цінності, особистісні ціннісні орієнтації та потреби. Діагностування цього критерію здійснювалося за такими показниками:

- гуманістична впевненість у своїй діяльності, проявом якої є любов до людей, прагнення їх зрозуміти і допомогти;
- вид спрямованості особистості. Даний показник визначався за такими параметрами: а) міра загальної і творчої активності; б) прагнення до забезпечення комфорту й соціального статусу; в) рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій; г) міра спрямованості на професійне зростання; д) бачення перспективи діяльності та спрямованість до неї;
 - рівень сформованості мотивації досягнень;
 - уміння визначати мету й досягати її;
 - ступінь сформованості установки на самоактуалізацію, самореалізацію й оптимістичне сприйняття дійсності. У процесі вибудовування продуктивних взаємостосунків людини з собою й

довкіллям, відбувається накопичення індивідуального досвіду і розвиток особистісних умінь, пов'язаних із самореалізацією особистості (орієнтація на себе), і вмінь, що забезпечують ефективний взаємозв'язок з іншими людьми (орієнтація на інших);

4) професійно важливі якості особистості викладача вищої школи. Цей критерій діагностувався за такими показниками:

- інтерес і любов до педагогічної праці. Любов до педагогічної праці – це передусім любов до людей. І вона має бути не абстрактною, а проявлятися через взаємодію й стосунки викладача зі студентами. Дуже легко любити все людство, а значно складніше – конкретну людину. Любов, що заснована на відкритті максимальної цінності кожного студента, на безкорисному й самовідданому бажанні їм добра й щастя, є не лише почуттям, а й характеристикою такого рівня педагогічної свідомості викладача, якому властиве безумовне прийняття кожного студента зі всіма його позитивними якостями й недоліками, визнання його права бути таким, яким він є, а не яким би він хотів бачити його в цей момент, розуміння, співчуття, бажання допомогти студентові в його розвитку. Параметри цього показника були такі: а) варіативність проектування й реалізації власного професійного маршруту з урахуванням специфіки обраної професії, освітніх інновацій, тенденцій розвитку ринку праці й міжнародних та національних освітніх систем, досвіду педагогічної діяльності; б) ступінь ініціативності в освітньому процесі, професійному середовищі, проявом якого є прагнення до опанування й реалізації нових форм, методик, технологій навчання й виховання, участь у реалізації інноваційних проектів, науково-дослідницькій діяльності тощо; в) рівень морального ставлення викладача до студентів, що будується на довірі, повазі, доброті, турботі про розвиток студента та його можливостей;

- адаптивність до професійної діяльності. Цей показник визначався за параметром – міра пристосування до нових умов праці, до професії викладача й вихователя, до предметного змісту педагогічної діяльності, до необхідності постійно вдосконалювати рівень знань і педагогічну майстерність;

- активність. Виявлення фізіологічної активації організму, психічної активації й психічної активності, що призводять до прояву зовнішньої активності людини на моторному й особистісному (соціальному) рівнях, засвоєння нових форм і видів діяльності як основи професійно-педагогічної діловитості), здійснювалося за такими параметрами: а) наявність постійної готовності до діяльності й зовнішнього прояву намірів; б) прагнення

до опанування нових форм і видів педагогічної діяльності й перетворення професійного й соціального (зовнішнього) середовища;

- комунікативність. Визначення цього показника відбувалося за такими параметрами: а) міра володіння комунікативними навичками та вміннями; б) уміння діагностувати характер складностей спілкування, ступінь їхнього усвідомлення; в) ступінь реалізації стилів спілкування, г) міра контактності, комунікативної сумісності з суб'єктами освітньої діяльності;

- толерантність. Цей показник діагностувався за такими параметрами: а) ступінь сформованості установки на толерантність (усвідомлення своїх інтересів та інтересів студента, розуміння необхідності відпрацювання й реалізації процедур згоди); б) здатність викладача відчувати переживання студента як свої власні, поставити себе на його місце (через спогади свого стану та проблеми, яких він зазнав, коли перебував у віці своїх студентів), тобто ступінь сформованості емпатії; в) прийняття себе та інших. Життєва функція самосвідомості – не просто дати людині достовірні відомості про себе, а допомогти їй виробити позитивну Я-концепцію. Вона необхідна їй для реалізації своїх можливостей, здійснення себе, розкриття своєї індивідуальності.

Ні для кого не є новиною, що існує тісний зв'язок між Я-концепцією викладача та студентів. Якщо викладач вищої школи має позитивне самосприйняття, то й студенти мають більш позитивну Я-концепцію. Відтак, умовою формування позитивної Я-концепції є прийняття себе, любов до себе. Із цього приводу Дж. Рейнуотер, зазначає, що «справжня любов – це вияв творіння, і вона передбачає турботу, повагу й відповідальність». Любов до людини, її повага й розуміння, неможливі без поваги до себе, власної цілісності й унікальності. Людина, яка не має почуття власної гідності, не здатна цінувати його в інших людях.

Отже, викладач вищої школи, який любить себе, впевнений у собі, здатний виховувати щасливих, упевнених у собі студентів, що мають почуття власної гідності. У кожної людини є те, що їй подобається в собі, за що вона цінує себе, і це варто проявляти.

Володіння способами самоуправління та знання особливостей типів темпераменту дозволяє розширити діапазон прийняття інших людей, зрозуміти природу їхніх реакцій і вчинків у різних ситуаціях, допускаючи широкий спектр їхніх емоційних проявів.

Потреба в обізнаності щодо способів усвідомленої саморегуляції зумовлена тією обставиною, що викладач вищої школи є активним суб'єктом власної діяльності та взаємодії зі студентами. Через знання способів усвідомленої саморегуляції викладач

вищої школи отримує можливість сформувати свій власний регуляторний досвід (певним чином структурована система знань, вмінь і переживань, що визначають успішність діяльності й поведінки), що в подальшому позначиться на процесі оволодіння професійною діяльністю та успішності професійного становлення.

Зауважимо, що толерантність як властивість особистості відіграє неабияку роль у педагогічній діяльності викладача вищої школи. У кожної людини існують свої цінності, які визначають її філософську позицію, зрозуміти яку можна шляхом спостереження за способом реагування людини на ті чи інші життєві ситуації. Толерантна людина сприймає багатовимірність життя, розмаїття поведінки і прояву людей, демонструє терпіння й розуміння, вміє вести діалог. Позиція викладача формує позицію студентів (толерантний викладач може сприяти розвитку толерантності студентів). Толерантність як властивість особистості можна розвивати в процесі соціального виховання (сім'я, освітні установи), діяльності й спілкування. Встановлення толерантних стосунків передбачає цілісне сприйняття людини (зі всіма плюсами й мінусами), а в ситуації взаємодії звертатися до позитиву.

Нетерпимість у спілкуванні призводить до виникнення комунікативних бар'єрів, які посилюють психологічну дистанцію між викладачем і студентом у процесі спілкування, ступінь взаємної недовіри деформують характер педагогічної взаємодії. Завдяки толерантності можна пом'якшити межові форми прояву егоцентризму та сприяти коректному спілкуванню;

- креативність. Діагностування цього показника відбувалося за такими параметрами: а) ступінь прояву творчого ставлення до своєї професійно-педагогічної діяльності; б) арсенал професійно-педагогічних інновацій; в) готовність до цілеспрямованого перетворення зовнішнього середовища й організації власної діяльності; г) розвинені інтелектуально-логічні здібності (уміння аналізувати, обґрунтовувати, пояснювати, виділяти головне тощо); д) здатність приймати нестандартні рішення;

- гнучкість. Визначення цього показника здійснювалося за такими параметрами: а) здатність до імпровізації; б) уміння реорганізувати методичну та змістовно-технологічну бази діяльності;

- вимогливість. Про наявність цієї властивості у викладача вищої школи свідчать такі показники: а) відсутність вибіркового ставлення до студентів, поділу їх на «улюбленців» і «неулюбленців»; б) уміння здійснювати оцінку успіхів студентів і приймати пе-

дагогічні рішення незалежно від особистого ставлення викладача до студента; в) визнання права кожного на повагу до його особистості;

• відкритість світу. Така властивість особистості визначалася через наявність: а) схильності до нового, невідомого; б) здатності відмовитися від стереотипів і шаблонів у сприйнятті дійсності й у діяльності; в) соціального партнерства й соціальної гнучкості в освітньому процесі; г) здатності до інтенсивного взаємообміну з середовищем, що забезпечує використання різних зовнішніх ресурсів: інформаційних, людських, матеріально-технічних, досягнень самої системи освіти.

5) наявність технологічної складової. Цей критерій діагностувався за такими показниками: а) сформованість здібностей: діагностичних, методологічних, організаційних і проєктувальних; б) стиль викладання;

6) педагогічна рефлексія. Діагностування цього критерію здійснювалося за такими показниками: а) вид психоемоційного стану; б) міра внутрішньої мобільності; в) рівень суб'єктивного контролю.

Отже, діагностуючи рівень професійної мобільності у викладачів вищої школи, можна своєчасно віднаходити можливі шляхи збереження їх професійної дієздатності, допомагати й підтримувати (за необхідності) у виборі траєкторії професійного розвитку.

Перспективним напрямом наукових розвідок вважаємо вдосконалення технологій самомотивації викладача вищої школи; пошук нових форм професійної самоідентифікації викладача вищої школи.

Список використаних джерел

1. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. / Герман Константинович Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 816 с.; Т. 2. – 816 с.

The article deals with the criteria for diagnosing occupational mobility in higher school teaching. Experimentally found that they are: pedagogical competence and expertise; substantive competence and expertise, installation and ideological values, personal values orientation and needs, professionally important qualities of the individual teacher of high school, presence of a technological component; pedagogical reflection.

Keywords: professional teacher mobility, teacher of high school.

Отримано: 15.10.2012 р.